

Domonkosi Ágnes, Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. sz.
Debrecen, 2002. 248 lap

A megszólítások (vokativusz, address form, verbális érintés) kutatása, a leginkább ún. fatikus, JUHÁSZ JÓZSEF szerint allokutív, NYOMÁRKAY ISTVÁN szerint adressatív beszédaktus funkciójú, a modern szövegtanban, pragmatikában szociális deixisként fölfogható, hierarchia- vagy szolidaritáskifejező, illetve udvariasságinak is nevezett nyelvi tények vizsgálata fontos kutatási területe a szemiotikának (gondoljunk csak R. HIDASI JUDIT e témában remek úttörő munkájára), a nyelvtudománynak, azon belül a nyelvtörténetnek, a nyelvművelésnek, újabban a szociolingvisztikának. Kiváló tanulmányok születtek e témakörben, ezek közül sok szempontot magyar anyagon még nem érvényesítettek. A megszólítások világa ráadásul folyamatos átalakulásban van, a magyar megszólítás, verbális érintés (FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE kifejezése) sok esetben „konfliktusos” (vallja a kommunikációkutató, BUDA BÉLA), amely társadalmi odafigyelést, gondoskodást, segítséget igényel. Nagyon hiányzott egy olyan megbízható fölmérés, amely napjaink magyar nyelvhasználatának valós megszólítási világát mutatja meg, hogy segítségére legyen a társadalomnak, pontosabban a szervezett cselekvésnek.

DOMONKOSI ÁGNES a nyelvtudomány legjobb, leginkább kipróbált módszereivel tárja elénk a témát, vagyis a magyar nyelvhasználatban a megszólítások, a beszédpartnerre utaló elemek világát. Munkájának alapvető módszere filológiai, azaz tárgyát alapos filológiai ismeretekkel, feltárással és kritikával adja közre. Másik, önálló kutatási módszere szociolingvisztikai: kvantitatív fölmérés (kérdőív) és ennek feldolgozása. A legjobb kutatási elveknek megfelelően nem elégszik meg a mennyiségi fölméréssel, hanem azt kiegészíti egyéb, az értelmezést segítő (sőt sokszor módosító) „puha” módszerekkel (passzív, tallózó adatgyűjtés, megfigyelés, irányított interjú). A gyűjtés kiterjed a megszólítások legújabb színtereire, például az internetre is.

Könyvének fő része a fölmérés eredményeként kialakított kép: a megszólítások a közvetlen, a közvetett és az átmenetinek nevezett kommunikációban (jellemző közösségek, helyszínek, szövegtípusok szerint). Ezt követi két funkcionális fejezet: a kapcsolattartási csatornákat jellemző megszólításmódokról, valamint a mai magyar megszólítási rendszer főbb jellemzőit bemutató fejezet. Végül a megszólítás-kutatás felhasználási lehetőségeiről ad vázlatos képet a szerző.

A kutatástörténeti fejezetben példamutató összefoglalását olvashatjuk a megszólítás-kutatásnak: a rendszernyelvészeti és a szociolingvisztikai jellegű kutatásoknak. A magyar nyelvtudományban megjelenési-fejlődési sorrendben tárgyalja az egyes munkákat, a történeti nyelvészettől kiindulva a mai pragmatikai, szociolingvisztikai, antropológiai nyelvészeti munkákig. Nem feledkezik meg a nyelvművelő jellegű kutatásokról sem. Főlhívja a figyelmet az újabb kutatások, a nyelvstratégia számára elengedhetetlenül szükséges kvantitatív, rétegződésvizsgálatokra. A korábbi kutatások egy részétől eltérően Domonkosi Ágnes nem használ szépirodalmi korpuszokat, mint írja, a „megfelelő szépirodalmi korpusz hiánya miatt” (57). Ennek magyarázata lehet véleménye szerint az, hogy a szépirodalomban az utóbbi évtizedekben megjelenő nyelvi fordulat eltávolította a nyelvhasználatot a közvetlen, valóságleképező modellektől, a szépirodalom pedig nemcsak mint nyelvi minta, hanem mint valóságra vonatkozó nyelvi tényeket szolgáltató forrás is megszűnt.

Domonkosi Ágnes könyvének legnagyobb érdeme, hogy a fölmérések eredményeként most már végre nemcsak filológiai, hanem megbízható, bizonyított adataink vannak napjaink nyelvi normaváltásának erre a szeletére. Valójában mindannyian tudtuk, hogy a családon belüli megszólításokban alapvető változás történt az elmúlt 50 évben (a magázódásról tegeződésre váltottak át a magyar családok), sejtettük ennek irányait is (város → vidék), de valódi adataink nem voltak rá. Most olyan részletekre is fény derült, mint az *édesanyám* megszólításforma statisztikai visszaszorulása az *anyu* javára. Hadd hívjam föl a figyelmet egy különösen a különböző korosztályok között terjedő nyelvi zavarra. A szülők megszólításából a *mama*, *papa* kiszorul, és átmegy a nagyszülők megszólítására. Ha idősebb ember kérdezi a kisgyereket, hogy „Hol van a mamád?”, az idősebb ember az édesanyára, a gyerek a nagymamára gondol. Persze ebben további táji eltérések is lehetnek.

Domonkosi Ágnes terminológiai újítása az ún. nézőpontváltó megszólításátvitel: „Az interjúban a családok adatközlők túlnyomó többsége, 86,1%-a beszámolt arról, hogy gyermeke születése után saját szüleit a nagyszülőknek kijáró megszólítással kezdte el szólítani: *nagyi*, *nagymama*, *nagyapa*, *tata*, *mama*, *papa*. Az interakcióban gyakran részt vevő harmadik személy, a gyerek nézőpontjának beemelése a megszólításba több viszonylattípusban is általános jelenségnek számít: a gyermek születése után például gyakran az anyós és az após megszólítása is a nagyszülői szerepnek megfelelően módosul.” (81).

A szülők „letegezésének” általánossá válása szerintem nem egyszerűen csak a szolidaritástudatnak, a bizalmasabb kapcsolatnak tulajdonítható (82), érdemes lenne ezt a kérdést tovább boncolgatni. Talán valamilyen antropológiai-nyelvi univerzálé is formálódik itt, amely általában a szlengeződés és/vagy a pejorativizáció terjedését is mozgatja. De lehet, hogy nincs igazam. — Domonkosi Ágnes kutatásainak köszönhetően bizonyított megállapítás most már az is, hogy a nagyszülők tegezése ütembeli különbséggel követi a szülők tegezését (89). Hasonló irányzat figyelhető meg a nagynénik, nagybácsik tegezésében is (102). Szomorú és elgondolkodtató demográfiai tény is meghatározza, korlátozza a kutatást: a nagymamákra vonatkozó adatok száma nagyobb, mint a nagypapákra vonatkozóké, a dédszülők megszólítására csak 25%-nyi adat jött be, mert az adatközlők 75%-a nem ismerte a dédszüleit. — Igen nagy a megszólításkerülések száma, különösen vásárlási, vendéglátási helyzetben (150). Ez a beszédes adat is a széles körben használható megszólításformák hiányára figyelmeztet. A megszólításkerülés egyik oka a nők megszólításának a problematikája. Fontos tényföltárás az is, hogy a fiatalok nem magáznak és inkább az önözés felé fordulnak.

Csak dicsérni tudom a szerzőt, hogy a megszólításformák olyan új szintereire is felfigyelt, mint az internet s annak új kommunikációs csatornái.

Domonkosi Ágnes föltétlenül tiszteli a nyelvi tényeket, azokat a lehető legnagyobb tudatossággal és tudományossággal tárja elénk, körültekintő az értelmezéssel és kritikával. A téma kiemelt fontossága, az emberi kapcsolatokat „szabályozó” volta miatt e kutatásokra alapozva elengedhetetlennek tartom a megfelelő következtetések levonását és a nyelvstratégiai javaslatok megtételét.

BALÁZS GÉZA